

Csete György: Református templom, Epreskert (Fotó: Nagy Gábor)

Egy épület, egy görög templom semmit sem ábrázol. Ott áll egyszerűen a szakadékos sziklavölgy közepén. Az épület magába rejti az Isten alakját, ám lehetővé teszi, hogy az, rejtőzködőn bár, de a nyílt oszlopcsarnokon át kilopóddzék a szent vidékre. A templomban Isten a templom által van jelen. Az Isten jelenléte a szentséget kiterjeszti a körzet egészére. De a templom és körzete nem szóródik szét a meghatározatlanságban, mert csak a templom rendezheti és gyűjtheti egységbe ama pályákat és vonatkozásokat, melyekben születés és halál, átok és áldás, győzelem és megáláztatás, kirtartás és hanyatlás az emberi lény számára a sors formáját ölti fel.

Martin Heidegger: A műalkotás eredete

Az Istenhez szóló építészet kialakulásának legjellegzetesebb vonása, hogy meghatározott helyhez kötődik. Az ókori görög templomot oda építették, ahol az isten lakhelyét érezték, ezért lakóházat emeltek számára. A lényeg a hely *szentsége*, annak megjelölése, s a szentség erejének felhasználása a vallásos érzés elmélyítésére. Ott mutatták be áldozataikat, ahol jelen volt az isten. A természetes környezet felé tárulkozó nyitottság és kapcsolat később is jellegzetessége maradt a görög építészetnek. Kevésbé ismert az ausztrál bennszülöttek ősi térértelmezése, mely szerint mindenk előtt a táj hordozza a legszentebb tartalmat, erre a mesterséges építmények csak kevéssé képesek. Ezeket a szent helyeket gyakran meg sem jelölték, mégis tudtak róla a közösség tagjai. Csak alkalmanként vált ünnepi helyszíné, amikor díszlettel, tánccal, a test kifestésével itt idézték fel újra és újra a teremtést.

Milyen alkalom kényszeríthetett leginkább a földön túli erők keresésére? Alighanem életünk legtitkosabb része, a halál. Az áldozathozatal a szent helyszínhez kötődik, s a temetés révén a felmagasztalt halott emléke csak fokozta jelentőségét. Távoli vidékek síremlékei a dolmenek; hatalmas, esetlen kőépítményeik ma is láthatók Írországból, Angliából. Ezeket a sírkamrákat eredetileg földdel fedték, így valóságos dombot alkottak. A barlang mint őskép s a legrégebb vallási események színhelye sokáig kísérte az építészet történetét. A rá épített domb megkövült változata a jól ismert egyiptomi piramis, a sumér zikkurat, a maják lépcsős piramisa. Ebben az időben, négyezer évvel ezelőtt a magyar Alföld területe olyan népek lakóhelye volt, akik ezrével emelték sírépítményeiket, a kurgánokat. Ezek a földpiramisok keskeny járatokat és sírkamrákat rejtenek, fölöttük tíz méter felhordott földdel. Számbavételük során feltűnt, hogy főként az egykori vízfolyásoknál sorakoznak, s a Debrecen határában csörgedező Tócsa mentén is úgy helyezkednek el, mint a gyöngyfüzér. A kurgánok – téves elnevezéssel kunhalomok – rendkívüli jelentőségűek a szakrális építészet számára. Közülük néhány a mai Debrecen területén is áll, legismertebb alighanem a Basa halom. Ezek a kereszténység előtti szent helyek később, még a keresztény középkorban is megőrizték hatásukat. Felszínük később temetőknak ad helyet, de az is megfigyelhető több helyütt, hogy e pogány emlékhelyek tetejét keresztény templomokkal jelölték meg. Debrecen-Józsa északi határában látható a zeleméri

templom egy kurgán hátán, ott, ahol a Tócsa-patak forrása ered. Ez természetesen nem volt általános, hiszen sokkal több kurgán állt, mint amennyi templom épült, s a templomok számára sem volt mindig alkalmas hely a mesterséges domb.

Már most feltehetjük a kérdést: van-e, lehet-e közös vonása a magyarság vallási építészetének a görög vagy ausztrál szakrális tér hagyományával. Nem ritka, hogy a falusi lakosság Szatmár-Beregben, Biharban vagy a Sárrét vidékén is a táj energiáját keresve emelte templomát. Az építkezés szabályait nem az utcakép és a városrendezés szabta meg, hanem a természetes adottságok látható és láthatatlan forrásai. A gyakorlati szempontok és a helyeszei jelentősége egyaránt fontos volt. A szerves településfejlődés alapját is e két tényező együttléte biztosította. Ezekből az energiákból táplálkoznak e templomok és gyülekezeteik hosszú évszázadok óta, dacára háborúknak és egyéb pusztításoknak.

A falvak szerkezetét vizsgálva kiderül, hogy a templom a környezet legmagasabb pontját kereste. Kiemelkedett az árvízjárta, belvizes felszínből, biztos helyen állt, ugyanakkor a legközelebb került az éghez. Sajátságos módon ez a magaslat mindig a vízfolyások partján állt. A templomot csak olyan dombra építették, ahol a víz a napos égtájak felől keretezte azt. Ezáltal a vízről visszaverődő fény megkétszerezte a fehér falak megvilágítását. A templomépítést az Istennek tetsző, méltó hely kijelölése vezérelte, s ez maradt a település központja, szervező ereje.

A megfelelően méltóságteljesnek ítélt helyen emelt szent hajlék később nemcsak Isten dicsőségét, hanem a kegyúr hatalmát is hirdette. Debrecen-Dombostanya határában áll a középkori Parlagh falu helyreállított romja (mára ismét omladozó állapotban), amelyet a város környékének egyik legtekintélyesebb birtokosa, a Parlaghi család emeltetett. A több lépésben bővített és végül a földrengések pusztítása után újraépített gótikus templom a debreceni Szent András-templommal azonos formai és szerkezeti elemeket használt. A feltáró régészet a templomdomb oldalában a hozzá tartozó falu maradványait is meglelte. Érdekessége, hogy mellette áll egy nagyobb kiemelkedés, amely az Úrdombja nevet viseli, talán az Úristenne utalva, talán a földesúr lakhelyét jelölve.

Debrecen hatalmas határa számos apró falunak adott otthont. Ezek a templomos települések azonban általában nem élték

túl a török hódoltságot. Lakosságuk jobbra a védett városi közösségbe, Debrecenbe vándorolt. Az elhagyott templomok anyagát elhasználták. Tégláik nagyrészt a Szent Anna-templom alapfalába kerültek. Erre a sorsa jutott Parlagh falu temploma is.

Mint látjuk, a településekbe tömörülő lakosság már a középkorban hajlamos volt elhanyagolni a szent helyek keresését és megjelölését, inkább az általa fontosnak tartott pontok megerősítését várta Isten segítségül hívásával. Ezt még hadászati, védelmi okok is kiválthatták. Érdekes példa erre Debrecenben a hajdan Csapó-kan-yarként emlegetett terület, ahol a mai napig őrzi egy monostor emlékét egy kis utca. Merésznek tűnő, de talán nem alaptalan feltételezésként fogalmaztam meg korábban, hogy itt lehetett a város egyik ősi magja, egyházi központtal. Pontosan a mai Árpád téren keresztül húzódott ugyanis észak-déli irányban a negyedik században készített sáncrendszer egyik vonala, melyet az általános történeti felfogás szerint a Római Birodalom védelmére az Alföldön lakó szarmaták emeltek. Debrecen tizenyolcadik századi, legkorábbi térképein jól érzékelhető az itt gyűrűző körkörös telekhálózat, amely egy hajdani hídfőállás kialakulását sejteti. A Monostor utca ma is ott van, ahol ennek a kis településnek a közepe rajzolódik ki. A hely történelmi, szellemi emlékét ma azonban irtózatos bentöntömbök nyomják el.

A várostörténet számontartja a középkori Debrecen domonkos, ferences kolostorait, az egyes településrészek, eredendően kis falvak (Szent László, Szent Mihály, Torna, Boldogasszonyfalva) templomait, ám csak egyet, a legjelentősebbet sikerült megtalálni. A Szent András-templom feltárt alapfalait a Nagytemplom tövében láthatjuk. Vélhetően a környező falvak közös központjaként emelték, s ez esetben ismét a célszerűség határozta meg a helyét. Az eredmény azonban telitalálatnak bizonyult, hiszen alkalmas lett arra, hogy egy Európa-szerte ismert központjává terebélyesedjék Isten szolgálatának. Ezt nyilván segítette a birodalmi központtól, Bécstől való távolsága.

A katolikus Habsburg-dinasztia a ködbe vesző keleti végeken is érvényesített annyit hatalmából, hogy „pápista” templom építését a „kálvinista Rómában is kieroszakolja”. A városatyákat a hely kiválasztásában már legkevésbé sem érdekeltte annak szellemi töltése. Kerestek egy feladható „önkormányzati” telket, amelyhez meg hozzávásároltak egy-két szomszédot.

Az építkezéshez még behordták az összeomlott pusztai templomok tégláit, s gyakorlatilag ebben ki is merült támogatásuk. A váradi püspök azonban olyan remekműű templomot építtetett Giovanni Battista Carlone mesterrel a tizenyolcadik század elején, amely a városban később megerősödő katolikuságnak jó alapot biztosított a hitélethez és iskoláival valóságos katolikus negyedé fejlődött. Pedig városképi szempontból kellemetlen helyen áll, nincs előtte kellően tágas tér. Máig érvényesül a protestáns szándék: jól eldugták, rendesen lefényképezni sem lehet.

A császári hivatalnokoktól eltekintve egyébként színtiszta református város már korábban kinőtte templomait. A tizenhetedik század végén fel is épült a Kistemplom, amely azonban, szerencsétlen módon, hamarosan leégett. A debreceni atyafiak aztán versenyre keltek a katolikus közösséggel, s a Szent Anna építésével egy időben átboltozták templomukat, még tornyot is emeltek elé. Amivel „meg is nyerték a versenyt”, mert a Szent Anna-templom csak egy szerény zárdatemplom volt még ekkor. (Tornyokat csak száz év múlva tervezett hozzá Povolny Ferenc, aki éppen a városháza építésén dolgozott.) Buka László városzerkezeti elemzése szerint a Kistemplom mintegy a Hold szerepét tölti be a történelmi városmagban. Hol akkor a Nap? Az természetesen a későbbi Nagytemplom lesz. Helyén már 1317 előtt állt egy templom, amely leginkább a csergerihez s a korábban említett Parlagh falu egyházához hasonlított. A tizennegyedik század végén készült az a hatalmas gótikus csarnoktemplom, amelyet később többször átépítettek. 1802-ben azonban leégett, s felújítása helyett egy másik templom építésébe fogtak. Ez volt a város máig legjelentősebb templomépítészeti vállalkozása, melynek történetébe érdemes röviden bepillantani.

Az építészet emberemlékezet óta a hatalom kifejezésének eszköze is. A barokk pompa különösen alkalmas volt az egyházi és világi erő felfokozására. Ennek csúcspontja a kupola volt, amely a római Pantheon vagy a jól ismert székesegyházak téralkotásától kezdve egészen a debreceni taksás házak boltozatot utánzó oromzáig érezteti hatását. A kupola azonban nem csak ilyen leszegényedett és kiüresedett formában jelent meg Debrecenben. Valóságos birodalmi jelképként is megpróbált feltűnni. A Református Nagytemplom építésének története ebből a szempontból is igen tanulságos. Tervezőjét jóformán

családi alapon jelölték ki, hisz Péchy Mihályt rokonai szálak fűzték a debreceni egyházhoz. Jóllehet ő hadmérnök volt a császári hadseregben, építészetet is tanult, mégpedig Bécsben! Csodálkozhatunk-e, ha kupolás templomot tervezett? Hiszen ismerte a londoni Szent Pál-székesegyházat és természetesen a bécsi Karlskirchét is, melyeknek kompozíciós rendje nagyon hasonlít Péchy kupolás Nagytemplom tervéhez. Nem részletezhetjük most a tervezés és az építés fordulatos történetét, csak annyit kell hangsúlyozni, hogy a ma álló épület gyakorlatilag e terv szerint épült, csak a kupola maradt le róla. A kupolás kompozíció a két kisebb toronnyal, középen oszlopsoros, timpanonos bejáratral a barokk építészet kiérlelt épülettípusa volt. Ezt azonban Péchy a Bécsben tanult klasszicista homlokzatokkal készítette. A barokk a tizenkilencedik század elejére gyakorlatilag kiüresedett, s azt követően már nem a forma volt a jelentéshordozó, hanem maga a stílus. Az ókori építészet felidézése a barokk tér és tömegkompozíció homlokzatain még szigorúbbá tette a terv méltóságát. A kupola azonban – bármennyit küzdött is érte Péchy – nem készült el. Pontosan ismerjük, hogy milyen műszaki okokra és pénzügyi nehézségekre hivatkoztak a debreceniek, amikor nem merték felépíteni. A hatalmi jelkép tehát elmaradt. De vajon tényleg csak műszaki és pénzügyi oka lehetett ennek? Erről nem szólnak a történeti kutatások. Mi járhatott a „vastagnyakú kálvinisták” fejében? Egy atyafiuknak adtak megbízást, de „birodalmi” tervet kaptak, amely a katolikus jelképrendszer egyik legfontosabb elemére, a kupolára épült. Egyesek talán azt mondták: ne húzzunk ujjat a hatalommal, legyen a kupola a békesség jele. Mások talán berzenkedtek, de nyíltan nem lett volna célszerű szembeszállni a tervvel, így gyakorlati ellenérvekbe kapaszkodtak. Bár az is lehet, hogy valóban „hátsó szándék nélkül” voltak kénytelenek elhagyni a kupolát. Mégis az a sejtésem, hogy tudat alatt munkálhattak ezek a gondolatok a civisek agyában. A történelem őket igazolta, hiszen később kétszer is felépült hasonló kompozíció kupolával: Egerben és Esztergomban, természetesen katolikus használatra. Most lenne egy Debrecenben is. Így pedig lett egy sajátos, megismételhetetlen kálvinista templom. Ugyanakkor Debrecen beilleszkedett az Alföld városainak és mezővárosainak abba a sorába, amelyek a tizennyolcadik század utolsó harmadától kezdve a tornyos városképet igyekeztek megvalósítani.

(Miután a kupoláról lemondtak, a tornyokat magasabbra emelték.) Nem sokkal később megint eltűnt, illetve nem épült meg egy kupola. Az egri barokk képzettségű Povolny Ferenc ugyanis tetőkupolás városházát tervezett Debrecenbe, ám ez a főúri jelkép is lekopott az épületről. (Ma a Piac utca átépítésével meggondolatlanul visszatereltük a Nagytemplomot a barokk életfelfogás bűvkörébe: díszletté vált. Színpadi háttérre alacsonyodott, kétes értékű megmozdulások suta kísérője, amelyet a mai plakátok csak néhány hevenyészett ecsetvonással jelölnek.)

A város vallási térképe a katolikusok tizennyolcadik századi megjelenésétől kezdve átalakult. Olyan körzetek alakultak ki Debrecenben, amelyek viszonylag egységes vallási közösséget alkottak. Ezek egy-egy egyházi központ köré tömörültek: a Szent Anna-templom köré a katolikusok, a Pásti utca, Kápolnás utca környékére a zsidók, a Nagytemplom körül pedig megmaradt a református terület. Debrecen történeti hagyományának alapját a református egyház, annak szellemisége, intézményei és épületei alkotják. Mivel az egyház a várossal szervesen összefonódott, ezért természetes, hogy területe ma is a központot uralja. (Sajnos az elmúlt évek zajos életstílusa súlyosan sérti ezt az egységes műemléki környezetet és annak nyugodt használatát. Betört az olcsó szórakozás a templom elé, a „plázakultúra” virágzik iskolái mellett, s most az egész el fogja takarni a konferencia-központ.)

A modern nagyváros egyházi központjait már többnyire nem az égi erővel való találkozás emléke jelölte ki, hanem a találkozás után vágyó emberek akarata. Ez a fordított folyamat is alkothat átható szellemiségű helyeket, ám ezek ereje a közösség összetartozás-érzésében rejlik. Ezáltal növekedhet, az Istenbe vetett hit gyakorlásával egy-egy vallási központ. Sajnos ellenpélda is adódik, hiszen az egyébként is kis létszámú evangélikus gyülekezet temploma a Miklós utcában – vélhetően egy telekvásárlás révén – olyan helyre került, hogy áhítatos vallási jellege kívülről egyáltalán nem tud érvényesülni.

II. József 1781-ben kiadott Türelmi Rendelete szabadabbá tette a vallásgyakorlást, s ezzel hatalmas templomépítési hullámot indított el Magyarországon. A legtöbb templom a dualizmus korának eklektikus terméke. Ez a tömegépítészet Debrecenre elkerülte, hiszen itt már álltak a szent hajlékok, mindössze a Kistemplom kapott neoromán, romantikus homlok-

zatfelújítást. A korszak két új debreceni épülete pedig felülmúlta az országos átlag színvonalát. Pecz Samu műegyetemi tanár Kossuth utcai református temploma a neoromán stílus elegáns, szépen kidolgozott remeke. Bobula János görög katolikus templomot épített az Attila téren bizánci stílusban. Érdekes felépítésű ezen a templomon a kupola feszítőműves vasbeton szerkezete, s figyelemre méltó az épületen alkalmazott számok (osztások, ablakok, ritmusok) rendje, amely közeli rokonságot árul el az ősi Hagia Sophia székesegyházzal.

Debrecenben az egyházi megújulás láza a harmincas években tört ki. A református egyház óriási erővel fogott a templomépítéshez, s fő célja, úgy tetszik, az elveszített erdélyi református lélek felidézése, pótlása volt. Ekkor emelték a homokkerti, a Nyilas-telepi (később Szabadság-telepi), a csapókerthi templomokat; Dolhay Imre, a Mester utcait Csanak József, kicsit korábban az Árpád téri Tóásó Pál tervei szerint. Utoljára, 1940-ben az egyetemi templom épült. Borsos József művének alkalmazkodnia kellett az egyetem épületéhez, s fel kellett idéznie a négyszáz éves Kollégium oszlopsorát is. Nem a legjobb alkotása ez Debrecen kiváló főépítésének, s ráadásul a háború után más célra használták. Végül könyvtár került bele, de az épület tiszteletben tartásával, s remény szerint nemsokára ismét eredeti formájában, templomként használhatjuk.

A harmincas évek lendülete a katolikus építkezéseket is megindította. Az erdélyies búslakodás helyett ők a modern építészet útját járták. Jost Ferenc csapókerthi és Nyilas-telepi templomai kevésbé ismertek, pedig igen érdekesekek, jóllehet semmi debreceni vagy magyar kötődés nem ismerhető fel bennük.

Lengyel István: István király téri református templom, Tócskert (Fotó: Nagy Gábor)

A templomépítésnek volt Debrecenben egy nagyszabású, városméretű jellege: valósággal körbebástyázta a történelmi városmagot. Az egykori városkapuknál a kivezető utak végét – a Mester utcán, az Árpád térnél, a Kossuth utcánál és az Attila térnél – egy-egy templom jelöli meg és uralja. Ez az átgondolt telepítési rend a város és az egyház közös szándékát, egymást segítő közös munkáját mutatja. Hasonló törekvést ismerhetünk fel Borsos megvalósult városrendezési tervében, ahol sugárutak vezetnek a jelentős középületek felé: az egyetemhez és a ravatalozóhoz. Felsejlik elgondolásában az ősi egyiptomi dromoszok, a templomokhoz, sirépitményekhez vezető

Kálmán Ernő: Szent László-plébánia, Füredi út (Fotó: Nagy Gábor)

hosszú, egyenes utak hangulata. A nagyság és méltóság, az emelkedettség kétségtelenül hatásosan érvényesül általa.

A szocialista évtizedek alatt a pártnak még nem volt vallási tagozata, így alig-alig épültek templomok. Helyettesíteni kellett viszont az elvett egyetemi templomot, amelyre egy Bolyai utcai telken nyílt lehetőség. Kálmán Ernő tervezte igen rövid idő alatt. Az ő munkája a Füredi úti Szent László-plébánia, a Pósa utcai református és a Szappanos utcai baptista templom is. Sajnos egyik sem rendelkezik méltó módon tágas, nyugodt környezettel. Ebben az időszakban az állam, ha nem is akadályozta teljesen, de mégis igyekezett háttérbe szorítani az egyházi terveket. A korszak

vége felé épült az Új Apostoli Egyház mádar alakot formázó temploma Kertai László tervei alapján, ugyancsak a Füredi úton, a DOMUS Áruházzal szemben. Igen érdekes az Adventista Egyház kis temploma, Lengyel István keze nyomán, a csendes kis Fazekas utca házsorában. Meghitt, letisztult épület, mértéktartó látványossággal egy kis létszámú, családiás gyülekezet számára.

Céltudatos helyválasztás jellemző legutóbbi négy templomunkra. Az egyházak elmennek az emberekhez, akik legsűrűbben a lakótelepeken élnek. Szocialista vívmányunk természetesen a lélek ápolásáról nem gondoskodott, így sok ezer család szakadt el a hitélet lehetőségétől. Az újkertiek a Bolyai utcára jártak, így oda csak katolikus templom épült, Mándoki József tervei szerint. A Tócsókert hatalmas tömegéhez tágas terek is tartoznak, ahova kényelmesen befészkelte magát Lengyel István erdélyi ihletésű, szigorúan egyszerű, kerített

Kőszeghy Attila: Szent Család római katolikus templom, Tócsókert

református temploma, s bentebb Kőszeghy Attila lélekemelő katolikus Szent Család temploma. Legújabb református templomunk, a tégláskerti, Csete György műve, befejezés előtt áll. A külvárosi, családi házas lakóterületen végre egy szent hajlékhoz méltó tér várja a híveket, a kis dombon egy csodálatos erdélyi fatorony áll és sugárzik az ég felé. Ezzel kapcsolatban kell említeni az ispotályi református templomot, melyet az 1944-es bombázás során hasított ketté az angol-amerikai légierő. Ennek emlékére épül a tégláskerti hajlék.

Végére értünk a debreceni szent helyek bemutatásának. A sok egyedi épület után vessünk most egy pillantást magára a városra. A történelmi városmag a tizenkilencedik századig egységet alkotott. Olyan szerves és zavartalan fejlődés eredménye ez a városszerkezet, amely összetettségében és teljességében is egyedülálló: szent hely.

1952. szeptember elején lehattunk. A zsúfolt fapados szerelvényt kis gőzös vontatta. Amint a vonat megállt a még mindig romos Nagyállomáson, nagyanyámmal családunk XIX. századi utilitását cipelve átbotaldoztunk a rozsdás sínparókák az épület előtt álló fiákerhez és a Kollégium felé indultunk. Beléptünk a Kölcsey és Arany János őrizte vaskapun. Benn, az udvar tágas, kopár négyszögében – oda nem illő fenyőfák népesítik be manapság – egy óriási szénaboglya, a „magyar piramis” sárgállott, és lábánál egy velem egykorú kisfiú bontotta a gúlát: szalmazsákját tömte. Későbbi padtársam volt, Daróczy Zoli, a mára nemzetközi hírű matematikus. Nekiláttam én is a bontásnak. Az osztály az ország más középiskoláiból kitiltottak, az „ellenség” leszármazottáiból verbuválódott. Azokból, akik arra ítéltettek – kíméletből –, hogy ne legyenek senkik. Így lett ez az alma mater a mi óvó, szerető édesanyánk. A búcsú az öreg szülemtől keserves volt. Visszakísértem az ideiglenesen bedeszakázott tetejű pályaudvarig. Aztán visszabattyogtam, immár egyedül az én erős váramig, amely a forradalomig új otthonomat jelentette. Éhes voltam. Csak az akkor nagyon olcsó szívörköltre telt. Ezt a gőzölgő, forró, illatos ételt ettük vacsorára. Ezzel fogadott be az én örökre kedves Debrecenem.

Az akkori kisfiúról nem beszél az utókor, pedig köteteket kellene írunk a bennünket szeretettel vigyázó tanárainkról, akik velünk együtt félték és féltettek – sorsüldözött családjaikkal együtt. Róni kellene hálás sorainkat, hogy mégis megmaradhattunk, s nem váltunk azzá, aminek szántak: senkikké, semmivé.

Így rovogatom én is soraimat a Tégláskertben már az ötödik éve betonnal, acéllal, fából, üvegből. Alkotótársam, Dulánszky Jenő halála után most már egyedül. Az épülő templom sokszor hív Debrecenbe. Jó segítőtám a kivitelező, H. Nagy Pista és Nagy Iringó meg a többiek. A sátán meg többnyire lapul, ha lapul.

Régen, ahogy közeledtem Debrecenhez, a Nagytemplom tornyait láttam meg először, míg a lakótelepekkel el nem falazták. Ma, a másik oldalon saját templomom tornyai köszöntenek. Mindig figyelem, megvan-e még a kis háztetők sziluettjében.

Nehogy, mint 1944. június másodikán...! Akkor keletkezett – cinikus gondolat – a Petőfi tér. Semmivé lett az ispotályi városrész, de az ezernyi halott teteme fölött állva maradt a református templom tornyának fele. De, ahol épp száz éve, 1844-ben írta a költő talán legszebb verseinek csokrát, az a házikó porrá lett a zuhogó bombazáporban. Most 2004-et írunk. Száz plusz száz év Petőfítől, az emléktábláját avató baráttól, Jókaitól. Ha a Gondviselés megsegít és a sátáni erők elnyugszanak és nem hátráltatnak, az idén készen áll majd a számomra oly sok emléket felidéző templom is. Csak hát, öregszem, lassulok, szökik az energia. Kányádi Sándor címe-nincs versét mormolom: Egyre közelebről halom édesanyámat: „ne félj fiam, ne félj...”

1956 nyarán jötevőm, családunk lelkész barátja, az öreg Kanász Nagy József, aki 52-ben a Református Kollégiumba is beajánlott, műgyetemi felvételekhez egy szerény papírkötésű könyvecskét ajándékozott. Debreceni László (Kós Károly szerény küzdőtársa volt a református egyháznál) írta, és *A mi művészetünk* volt a címe. Ez a könyv máig kíséri szakmai pályámat. Az erdélyi pompás kultúrkincsről szólnak rajzai és tanulmányai, elődeink színes, kopjafás temetőiről, zsindelyes kapuiról, égbe törő tornyairól, örökdő erődtemplomairól. A magyar kultúra világítótornyairól beszél, hogy szívbeli kötelességeinkre figyelmeztessenek bennünket.

Amikor Sisa Béla barátom nagyszerű könyve, *A Kárpát-medence fatornyai* került a kezembe, végképp eldöntöttem, hogy a tégláskerti templom nemcsak az istentisztelet, hanem a templomot ihlető harangtornyok fából készült méteres szerkezeti modelljeinek is bemutatóhelye lesz a kálvinista Rómában. Mert hol másutt? Köztük a hatalmas nyírbátori református harangláb (1600–1640 között épülhetett a maga 32 méteres csúcsmagasságával, 10x10 méteres alapterületével) a szentendrei szabadtéri múzeumban bemutatott nemesborzovai harangtoronnyal (1667) együtt. Ezek emberi arányú és felépítésű tornyok, mindnek van csúcsa, süvege, koronája, nyaka, teste, szoknyája, talpa. Mind-mind a magyar ácsművészet csodája, méltán büszkeségünk. Még hazánkknak is nevet adnak: ez a szere-

tő fatornyos haza. Hát ezért lett a téglás-
kerti Isten háza ilyen, amilyen.

A szabályos nyolcszög sarkai az égtájakra,
tornyai a csillagokra néznek. A középső a
Meváltóé, rajta a betlehemi csillag, amely
a kereszt jelét is magában rejti. Körötte pe-
dig a fiatornyok: a négy evangélista: Máté,
Márk, Lukács, János – Délkelet, Délnyugat,
Északnyugat és Északkelet.

A Toronytemplom – így nevezte el va-
laki találóan; hú, micsoda úrszerkezet,
mondta rá egy kislány – 30 méter magas és
300 embert fogad be köpenye alá, de így az
istentisztelet mellett helyet adhat pél-
dával templomépítészeti konferenciáknak is
– ha már itt élünk ökumenikus békekességben
a Kárpát-medencében.

A Műegyetem és az Ybl Miklós-főiskola
diákjai már csaknem készen vannak kis

fatornyakkal, készülnek az evangélisták
zászlói az újszövetségi idézetekkel, készül
a gúla alakú templomtér kazettás meny-
nyezeteinkre emlékeztető belső burkolata.
Az öregek, betegek lépéseit megkönnyítő
földlejtő építése még hátra van (de en-
nek is meg kell épülnie, mert ki járjon a
templomba, ha őket elzárjuk?). De készek
a szószék és a papi székek fafaragványai,
előkészületben a székelykereszt formá-
jú rozsdamentes acélból és üvegből épülő
úrasztala és terítője a búzagalászos arany
díszítéssel. Arra várva, hogy segítséggel
karácsonyra minden kész legyen és éne-
kelhessük az egykori IV. A. indulóját: „Fel
barátim drága Jézus zászlaja alatt!”

Mártélyon, 2004 februárjában

